

»Sjukdom är självförstörelse«

Israel Hwassers stora upptäckt

Israel Hwasser är en av den svenska medicinhistoriens mest färgstarka personligheter. Men kan han knytas till en medicinsk upptäckt? Eftermälet torde förmodligen bli negativt i detta avseende. Men Hwasser ansåg sig ha gjort vad som närmast kan beskrivas som en upptäckt, nämligen att sjukdom är självförstörelse. Innan jag går vidare i att försöka förklara vad han menade och varför hans upptäckt spelade en så viktig roll för honom skall jag redogöra för dess dramatiska historia.

År 1821 verkade Hwasser sedan fyra år som professor i praktisk medicin vid Det Kejserska universitetet i Åbo. Han var prästson, född i Älvkarleby 1790, och hade fått sin huvudsakliga utbildning i Uppsala, men nu var han en av tsarens undersåtar i storfurstendömet Finland.

Den 10 december uppsöktes han av en 21-årig student, Johan Emanuel Gadolin, son till en av professorerna vid universitetet, som räckte honom en papperslapp på vilken stod: »Egnas rättvisan Mi hand«. När Hwasser frågade vad som menades drog Gadolin fram en värja och riktade en stöt som träffade Hwasser i pannan. Gärningsmannen kunde snart gripas. Hwasser överlevde, men blev för en tid sängliggande med svåra smärtor. Han infann sig därför inte personligen vid den följande rättegången, som hölls av universitetets konsistorium. Åbo universitet hade nämligen i likhet med många samtida universitet egen jurisdiktion och kunde döma i mål som detta. Vi kan följa rättegången i det protokoll som upprättades [1]. Av förhör som konsistoriet höll med gärningsmannen och kamrater till honom samt ett utlåtande från stadsläkaren i Åbo, som bifogats handlingarna, framkommer att gärningsmannen sedan en längre tid känt sig sjuk. Han hade sökt sig till ensamheten; i sällskap hade han varit som försänkt i djupa tankar och tystlåten. Vidare hade han »ofta ostört ej fått tänka« och

märkt att något »okänt, och i sine verkningar för honom oförklarligt, fysiskt eller yttre tvång hindrat honom i sina studier«. En gång hade han klagat över att det kokade i hans huvud. Han hade lärt känna en yngre halvbror till Hwasser och fått för sig att denne beskyllde honom för osedlighet och även förberedde en rättegång mot honom. Småningom överförde Gadolin sitt agg till Israel Hwasser, vilken han menade var mänsklighetens fiende som han nu blivit anbefalld att undanröja. Efter dådet var han lättad.

Stadsläkaren menade att Gadolin handlat under inflytande av en »melancholie« och att konsistoriet därför borde besluta att han skulle överföras till ett hospital. Schizofreni, närmast en hebefreni, är väl den diagnos som i dag ter sig mest adekvat. Inför slutförhandlingen det följande året tillställde Hwasser konsistoriet en egen psykiatrisk bedömning. Han menade att Gadolins sjukdom inte hade sin orsak i yttre omständigheter eller dålig uppfostran, utan i »en afvikelse hos lifvets organiska evolution« som utvecklats »oaktat alla den sjukas egna bemödanden deremot«. I likhet med stadsläkaren ansåg Hwasser därför att Gadolin inte borde straffas, utan få vård. Han avböjde att som vederdeloman yrka ansvar mot honom. Han hade dock synpunkter på vården. Den borde ges utomlands, därför att »de Därhus-stiftelser vi inom landet äga, icke äro inrättade för de vansinniges återställande till hälsan, utan blott för deras förvarande«. Konsistoriet bestämde emellertid att Gadolin skulle överföras till Sjärlö Hospital. Om hans senare öden ger Åbo Akademis studentmatrikel kortfattat besked. Han »vårdades i uselt tillstånd på Olkkala gård i Vichtis«. Han blev 70 år [2].

Hur uppskakad Hwasser var framgår av att han, trots att han aldrig känt gärningsmannen, frågade konsistoriet om han själv uppträtt på ett sådant sätt att han kunnat göra sig förtjänt »af den studerande ungdomens

ISRAEL HWASSER, en av de mest inflytelserika svenska läkarna under första hälften av 1800-talet, avbildad i fyra siluettbilder från tiden.

Foto: Nordiska museets bildbyrå.

**ISRAEL
HWASSER,
1790–1860.**
Mest har han blivit ihågkommen för sin kamp mot Karolinska institutet. Bakom denna kamp och hans övriga verksamhet som spekulativ medicinsk tänkare och konservativ läkarideolog låg en mycket sär egen uppfattning om sjukdomens väsen, nämligen att det är självförstörelse.

Bild ur »Valda skrifter« av Israel Hwasser.

ovilja«. Konsistoriet lugnade honom med svaret att han »stådse både i och utom tjensten uppfört sig på det för honom och Universitetet mäst värdiga sätt« [1].

Så till Hwassers upptäckt: för att lindra smärtorna efter skadorna han åsamkats intog han höga doser opium, upp till 4 gran (gran = 0,06 g) per dygn. »En afton då han tagit opium i stor dosis och under den föregående dagen mer än vanligt grubblat på lösningen af sjukdomens och förgängelsens gåta, blefvo alla hans föreställningar mer än vanligt klara, och det var då, som den tanken hos honom för första gången uppstod, att själf förstöring var sjukdomens väsende«, berättar Hwassers elev, Per Hedenius (1828–1896) [3]. Om det verkligen har gått till på detta sätt har ifrågasatts, eftersom Hwasser inte själv berör händelsen i sina självbiografiska anteckningar på annat sätt än att tanken uppstod »under en genomvakad natt« [4, 5]. Men det finns ingen anledning att betvivla att Hedenius' uppgifter kom direkt från Hwasser. Per Hedenius skrev också en bok »Om opium«, där han ger en noggrann redogörelse för opiums medicinhistoria, fysiologiska effekter och medicinska användningsområde, med flera hänvisningar bl a till Hwasser. Han framhåller dessutom den stimulerande effekt opium ibland har på tankeverksamheten [6].

Vad menade Hwasser med att sjukdom är självförstörelse? I likhet med många av romantikens filosofer och läkare antog han att polära krafter verkar hos levande varelser. Han talade om ett motsatsförhållande mellan å ena sidan livsprocessens positiva och produktiva aspekt, som har sitt ursprung i själva livet, och å andra sidan livsprocessens negativa, lägre organiska aspekt: reproduktionen. Två krafter verkar inom den senare, nämligen assimilation, varmed Hwasser förstod den levande varelsens benägenhet att med sig själv infoga den omgivande naturen, exempelvis vid digestionen, och reduktion: samma varelses benägenhet att göra sig av med vad som assimilerats. Dessa två krafter står i ständig strid med varandra och tenderar att lösgöra varelser från sitt sammanhang med livet – ytterst Gud – om de inte neutraliseras av en motkraft [4, 7].

Under normala, friska förhållanden är lyckligtvis livet denna motkraft. Men när en sjukdomsprocess utvecklas får de negativa krafterna överhanden, eller

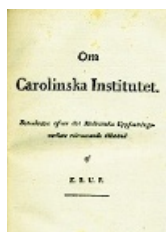
som Hwasser uttrycker det, »det negativa i livsprocessen stegrar sig till positivitet« [4]. Därmed förlorar varelser sitt sammanhang med livet och går, om tillfriskandet uteblir, under i sin självförstörelse. Sjukdom är därför också »det timligas affall från det gudomliga« [7]. Ett påstående som kanske blir mer begripligt om man betänker dess bakgrund i den romantiska föreställningen att ande och organiskt liv inte är kvalitativt åtskilda, varför det finns en innebörd i biologiska processer som även kan tolkas teologiskt. En samtida kritiker sa ironiskt om Hwasser att han var »biskop i trones tjänst mer än till och med medicinsk professor i verkligheten« [8].

För att förstå hur han uppfattade den kunskapsteoretiska grunden för sin upptäckt, kan man ta hjälp av hans analys av Thomas Sydenham. Den engelske 1600-talsläkaren framstod som ett tidlöst vetenskapligt ideal för honom, därför att han var empiriskt förankrad samtidigt som han gick bakom de yttre fenomenen och begründade sjukdomens väsen. Hans spekulation var »en scientia intuitiva, en levande åskådning af det väsendtliga i sjukdomsprocessens factum«. På så sätt upplöstes, enligt Hwasser, det motsatsförhållande mellan spekulation och empiri som så ofta söndrat medicinen [9]. Självpupfattade han sig inte som en rent spekulativ läkare; snarare var det så att han genom sin på spekulation vunna insikt om sjukdomens väsen kunde bringa ordning i sina medicinska erfarenheter i övrigt [4].

När Hwasser bestämde sjukdomens väsen framhöll han det generella för sjukdomar, oavsett deras manifestationer i enskilda fall. Han talade om sjukdomens fundamentalrelation – dess relation till livets idé – till skillnad från dess lateralrelation. Med det senare menade han sådant som kan inrymmas i empiriska beskrivningar av specifika sjukdomstillstånd [7]. Merparten av hans medicinska skriftställarskap och akademiska undervisning kom till uttryck i nosografiska framställningar av det sistnämnda slaget, vilka enligt en sentida bedömning vittnar om omfattande medicinska kunskaper, dock sällan grundade på egna observationer [10].

Det perspektiv som upptäckten att sjukdom är självförstörelse öppnade var hisnande. Hwasser insåg »att denna bestämning af sjukdomens begrepp utvidgade området för detta ända till universalitet«. Ett sådant sjukdomsbegrepp är i högsta grad plastiskt, och han kunde tillämpa det på livsprocessens kroppsliga och psykiska sidor såväl som på moraliska och religiösa frågor i största allmänhet – ja, även på historien och politiken [4]. Han tog med utgångspunkt i vad han ofta kallade den biologiska världsåsikten ställning i tidens viktiga frågor. Den röda tråden var att den enskilde varken som biologisk varelse eller som samhällsvarelse kan frigöra sig från sitt övergripande sammanhang utan att gå under. Hans konservativa och kristna värderingar speglades i tolkningen av dessa sammanhang.

Han beundrade den allt mer reaktionäre Carl XIV Johan. Den framväxande liberalismens betoning av den enskilde individens betydelse ogillade han däremot, liksom den radikala uppfattning om äktenskapet som Almqvist ger uttryck för i »Det går an«. Huvudpersonen i denna roman, den företagsamma glasmästardottern Sara Videbeck, vill ju att hennes och fästmannens relation skall vara ett rent samvetsäktenskap, beseglat ge-

**STRIDSSKRIF-
TEN MOT
KAROLINSKA
INSTITUTET.**
Boken skrevs i
Finland, vilket
förklarar pseu-
donymen E. R.
U. F. Detta skall
tydas: En röst ur
fängelset. Det är
en ironisk mar-
kering av den
konservative
och tsarvänlige
Hwasser mot
samtidens libe-
rala och ryss-
fientliga opi-
nion.

nom deras fria val, inte genom en kyrklig vigselakt, samt att de skall vara ekonomiskt oberoende av varandra. Hwasser skrev en bok »Om äktenskapet«, där han argumenterar för den kyrkliga vigseln som den sammanhållande länken mellan makar och för att kvinnan skall sörja för generationen, dvs släktets fortbestånd, och inte tävla med mannen i yrkeslivet. Inom äktenskapet skall kvinnan utöva ett förädlade inflytande på mannens lägre sexualdrift [11]. I sina »Betraktelser och bekännelser vid min hustrus graf« berättar han att det var detta goda inflytande som hans hustru haft på honom [12].

Stridsskriften mot Karolinska institutet, det arbete som gjort Hwasser mest berömd, tar även den sin utgångspunkt i hans speciella sjukdomsbegrepp. Endast det klassiska universitetet med en komplett uppsättning av fakulteter – inte yrkesinriktade institut eller specialiserade högskolor – möjliggör en lämplig form för läkarutbildningen, eftersom sjukdomens väsen är sådant att dess studium kräver ett helhetsperspektiv. Studenten måste också utvecklas till sin moral [7].

Hwassers uppfattning om sjukdomens väsen resulterade i en extrem idealisering av läkaryrket: »Läkarens handlingar äro kärlek och mod: ödmjukt sökande det gudomliga, sträfvar han med outtröttlig välvilja, att återföra den derifrån affallna och sig sjelf förtärande varelsen under dess upprätthållande välde« [7]. Därför blev han också en entusiasmerande lärare som gav styrka åt sina studenters professionella självkänsla. Vår främste läkarideolog har han kallats [13]. 1830 återvände han till Sverige för att tillträda professuren i praktisk och teoretisk medicin i Uppsala.

I sitt arbete »Läran om feber« ger han förutom nosografiska redogörelser för olika febertillstånd också en skildring av de motsatta krafternas spel hos den sjuke som får sjukdomen att framstå som ett drama om patientens liv. Sjukdomskrisen är dramats peripeti, och tillfrisknandet liknas vid en pånyttfödelse: »Då den sjukkes medvetande genomtränges af hans ånyo vardande varelse, njuter han denna med ett tjusningsfullt behag, som sällan, äfven under sjelfva ungdomens ålder, så utvidgas själen med lifvets rena glädje. Men äfven det egentliga andliga hos människan har nyfödelsens character« [14]. Dessa högstämda ord ger knappast någon medicinsk information, men belyser släktskapen mellan Hwassers tankevärld och de teorier om sjukdomars existentiella betydelse som introducerats av modern fenomenologi och hermeneutik [15].

Hwasser var upptagen av sjukdomens upplevelsemässiga aspekter, dessutom försökte han förstå dess mening. Hans uppfattning om att dess väsen är självförstörelse kan också tolkas som en insikt i att sjukdomen leder till en förlust av grundläggande menings-samband för den sjuke. Att dessa meningssamband hade en religiös innebörd för Hwasser vittnar främst om att hans tid var en annan än vår sekulariserade. Vill man inte bara avfärda hans spekulationer som medicinhistorisk kuriositet, vilket varit vanligt, är det i detta ljus man skall betrakta dem.

Ingen övertog Hwassers teori om sjukdomens väsen. Dess lyskraft var alltför intimt förknippad med den personliga charmen hos upphovsmanen. Egentligen hade medicinens utveckling redan passerat honom under hans livstid. Flera av hans elever, som Olof Glas (1812–1880), vilken efterträdde honom som professor i Uppsala, och Per Hedenius, som blev professor i patologi, för utomlands, till Wien

respektive Berlin, där de hos medicinhistoriska storheter som Skoda och Virchow fick studera den nya på fysikalisk diagnostik och obduktionsfynd baserade nosologin samt cellularpatologin; allt detta som skulle leda till den moderna vetenskapliga medicinens genombrott. Men de upphörde aldrig att högakta sin gamle lärare som en moralisk inspiratör [16, 17].

Som person beskrivs Hwasser som godhjärtad och generös. För att vara läkare var han anmärkningsvärt opraktisk. Ändå var han, särskilt under tiden i Finland, verksam som kliniker. »Härvid utmärkte han sig mindre genom skicklighet i användningen af diagnostikens vetenskapliga regler än genom ögonblickets stundom träffande ingivelse«, skriver Per Hedenius [3]. Hans livsföring var osund med mycket piprökning. Han hade god aptit men var fysiskt lat, varför han blev kraftigt korpulent. Under nattens vakna timmar i hemmet kunde inspirationen komma. Då vandrade han ofta kring barfota i bara särken, livad av sina tankar; enligt vissa uppgifter också stimulerad av opium [18]. Under en sådan nattvandring fick han en sticka i stortån. Kallbrand tillstötte och ett plågsamt sjukdomsförlopp ändade hans liv vid 70 års ålder 1860 [19].

Lars Sjöstrand,
överläkare, Beroendecentrum, Stockholm
(lars.sjostrand@sll.se)

REFERENSER

1. Rättegångs-Handlingar rörande den emot Medicinæ Practicæ Professoren vid Kejslerliga Universitetet i Åbo Doctor Israel Hwasser af studeranden densammansätades Johan Emanuel Gadelin d. 10:e December 1821, i Professorens egne rum, med blottad värja, öfvade våldsgerning. Åbo: Tryckt i Bibelsällskapets Boktryckeri 1822.
2. Åbo akademis studentmatrikel ånyo upprättad af Vilh. Lagus. Sednare afdelningen 1740–1827. Helsingfors: Helsingfors Tidnings & Tryckeri Aktiebolagets Tryckeri; 1895.
3. Hedenius P. Israel Hwassers Minne. Tal hållet i Upsala läkareförening den 13 October 1860. Ur: Upsala universitets årsskrift 1861. Medicin.
4. Hwasser I. Bref till professor Ilmoni i Helsingfors (1847). Valda skrifter (utgivna av Per Hedenius). Första delen. Stockholm: Oscar L. Lamms förlag; 1868.
5. Liedman SE. Israel Hwasser. Stockholm: Almqvist & Wicksell; 1971.
6. Hedenius P. Om opium i historiskt och pharmacodynamiskt afseende. Upsala: C. A. Leffler, kongl. Acad, Boktryckare; 1859.
7. Hwasser I. Utgiven under pseudonymen E. R. U. F. (En röst ur fängelset). Om Carolinska institutet. Stockholm: hos Zacharias Haeggström; 1829.
8. Crusenstolpe M. J. Israel Hwasser (1861). Medaljonger och statyetter. Stockholm: Albert Bonniers förlag; 1882.
9. Hwasser I. Sydenham (1845). Valda skrifter (utgivna av Per Hedenius). Fjerde delen. Stockholm: Oscar Lamms förlag; 1869.
10. Holmgren I. Israel Hwasser. Hans personlighet och gärning. Föredrag i Kungl. Vetenskapssocieteten den 2 maj 1947. Särtryck ur: Kungl. Vetenskapssocieteten Årsbok 1947. Uppsala; 1947.
11. Hwasser I. Om äktenskapet (1841). Valda skrifter (utgivna av Per Hedenius). Första delen. Stockholm: Oscar L. Lamms förlag; 1868.
12. Hwasser I. Betraktelser och bekännelser vid min hustrus graf. Ett fragment af min lefnads saga (1852). Valda skrifter (utgivna av Per Hedenius). Första delen. Stockholm: Oscar L. Lamms förlag; 1868.
13. Sjöstrand NO. Läkarnas grundutbildning 1800–1977. Ett sekel med läkaren i fokus. Läkarförbundet 1903–2003. Stockholm: Sveriges läkarförbund; 2003.
14. Hwasser I. Läran om Feber. Upsala: Leffler och Sebell, 1841.
15. Svenaeus F. Sjukdomens mening. Det medicinska mötets fenomenologi och hermeneutik. Stockholm: Natur och kultur; 2003.
16. Öberg L. Olof Glas. Svenskt biografiskt lexikon. Band 17. Stockholm: P. A. Norstedts & Söner, 1969.
17. Öberg L. Per Hedenius. Svenskt biografiskt lexikon. Band 18. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1971.
18. Sundblad J. Upsalalif. Kulturteckningar. Stockholm: Fahlcrantz & Co, 1884.
19. Glas O. Professor Israel Hwassers sista sjukdom. Hygiea 1861; XXIII: 21-7.